

ГРЕКО-КАТОЛИКИ, ПРАВОСЛАВНІ І ВЛАДА НА ЗАКАРПАТТІ (осінь 1944 – зима 1946 рр.)

1. Греко-католики Мукачівської єпархії і церковна політика Народної Ради Закарпатської України (листопад 1944 – червень 1945 рр.)

Після смерті владика Мукачівської греко-католицької єпархії Олександра (Стойки) 31 травня 1943 р. члени капітули – Олександр (Ільницький), Олександр (Янкович), Олександр (Хіра), Теодор (Коссеї), Федір (Когутич), Віктор (Хома) і Юлій (Марина) – 2 червня 1943 р. обирають капітулярним вікарієм прелата-протоієрея о. Олександра (Ільницького). Ці обов'язки о. Ільницький виконував до 12 лютого 1944 р. [1], коли Ватикан призначив апостольським адміністратором Мукачівської єпархії д-ра о. Миколу (Дудаша) – ординарного єпископа сусідньої угорської Гайдудорозької греко-католицької єпархії [2].

На цей момент Мукачівське єпископство організаційно поділялося на п'ять архидиаконатів – Земплинський, Ужанський, Березький, Угочанський і Марамороський – і 32 деканатів (благочинні округи), в яких налічувалося 280 парафій та 346 священників. Місцем осідку єпископа ще від 1778 р. був Ужгород, де на Капітульній горі розташовувалися єпископська резиденція, Кафедральний собор, Духовна семінарія-академія. Єпархія мала дякоучительську семінарію та жіночу учительську семінарію в Ужгороді і ряд інтернатів [3].

Отримавши відповідні повноваження від Апостольського престолу, єпископ Міклош (Дудаш) у присутності римо-католицьких єпископів – кошицького Стефана (Модораса) та сатмарського Ірона (Шеффера), 24 вересня 1944 р. висвятив на єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії 33-річного випускника Римської колегії Св. Терезії „Russicum” о. Теодора (Ромжу) [4]. 27 жовтня Ужгород, а 28 жовтня 1944 р. вся територія Підкарпаття була зайнята Червоною армією. З огляду на нещодавню різку зміну конфесійної політики в СРСР (безумовна підтримка РПЦ з осені 1943 р.) [5] існування щойно очоленої молодим владикою Унійної Церкви постало перед загрозою.

Під архієрейською владою єпископа Теодора опинилися 459 церков, 281 парафія, 354 священників, 85 семінаристів, 5 чоловічих і 3 жіночі монастирі ЧСВВ з 35 ченцями і 50 черницями, 31 церковна школа з понад 2360 учнями, дві греко-католицькі учительські семінарії та одна гімназія і 461555 вірників [6]. Із 851889 мешканців тогочасного Підкарпаття греко-католиками були 54%, тоді як православних налічувалося 108907, або 13% [7].

Перша зустріч керівництва Мукачівської греко-католицької єпархії з

„визволителями” відбулася в стінах ужгородського кінотеатру ім. Ракоці, де 7 листопада 1944 р. відбулося перше на Підкарпатті урочисте святкування чергової річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Єпископа Ромжу було запрошено виступити на цьому зібранні, після чого в місцевій та київській пресі з'явилася сфальсифікована стаття, в якій владика наче просив „воз'єднати” край з Радянською Україною. Коли владика намагався спростувати подібну нісенітницю, йому відповіли, що саме так він мав говорити, як було повідомлено на шпальтах місцевої і столичної газет [8].

Поштовок до переслідування греко-католицької церкви на Закарпатті, на нашу думку, став лист Сталіну від 18 листопада 1944 р., який було укладено й підписано в Мукачеві православними ієрархами Мукачівсько-Пряшівської єпархії на чолі з заступником єпископа Володимира (Раїча), адміністратором і ігуменом Феофаном (Сабовим), „батьком” підкарпатського православ'я, архимандритом Олексієм (Кабалюком), секретарем єпархіального управління Іоаном (Кополовичем), протоієреєм Дмитром (Беляковим) та професором руської гімназії в Хусті Петром Лінтуром [9]. Лист, у якому представники „русского” православного народу просили вождя включити „Закарпатську Україну (Карпатську Русь) до складу СРСР у формі „Карпато-русская Советская Республика” в кордонах від Ясіня до Попраду і від Ужжа до Дебрецену, та заперечували українську ідентичність підкарпатських русинів [10], з'явився, думаю, як реакція на спростування єпископом Теодором (Ромжею) своєї причетності до авторства сфальсифікованої владою статті під заголовком „Греко-католицький єпископ просить генералісімуса Сталіна, щоб приєднав Закарпаття до Радянської України”.

Усі наступні події, що мали місце на Закарпатті, розвивалися в напрямку реалізації любою ціною ідеї православної церковної ієрархії. Припущення деяких сучасних дослідників Закарпатської України (Михайло Болдижар та Олександр Грін) про те, що одним з авторів резолюції „Про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною” (інакше „Маніфесту” – В.Ф.), прийнятого 19 листопада 1944 р. в міському кінотеатрі Мукачева на І-й конференції Компартії Закарпатської України, був о. Іоан (Кополович) [11], видається не таким уже і необгрунтованим. Серед 17-ти членів Народної Ради, створеної на І-му З'їзді Народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 р. в Мукачеві, з яких 10-ро були комуністами, був і о. Іоан (Кополович), який очолив „комісію по розслідуванню звірств окупантів”, просився до лав більшовицької партії, і, якого компартійні чиновники характеризували досить позитивно [12]. Отже, з перших днів, сформована з русофілів-комуністів НРЗУ розпочала дискримінаційну релігійну політику щодо греко-католиків.

Так, з ініціативи керівництва політуправління 4-ї Української армії на чолі з Левом Мехлісом та, зрозуміло, за погодженням з керівництвом НРЗУ, 7 грудня 1944 р. до Москви була відряджена православна делегація, яка відвезла Сталіну того самого листа, під яким поставили свій підпис на

православному з'їзді в Мукачеві 18 листопада 1944 р. 23 священники (із понад 100, що на той час служили по переважно гірських селах краю). В листі, крім іншого, містилося прохання передати Мукачівсько-Пряшівську православну єпархію в юрисдикцію Московського Патріархату та надати допомогу „по вилученню церков, церковних будинків і земельних ділянок від греко-католицької (уніатської) церкви Закарпатської України”. Одночасно було заявлено, що православні є противниками приєднання до УРСР, а стоять за автономію в межах Радянської Росії [13]. І хоч Синод РПЦ ніяких обіцянок у питанні про перерозподіл майна між православними і греко-католиками в Закарпатській Україні не давав, думаю, що саме лист від 18 листопада і поїздка 7–13 грудня 1944 р. стали поворотними в історичній долі Мукачівської греко-католицької єпархії в повоєнний час.

На думку деяких сучасних дослідників, саме після повернення делегації додому почався цілеспрямований наступ проти греко-католицької церкви на Закарпатті. Цей наступ очолив уповноважений у справах культів при НРЗУ Петро Лінтур, офіційно, хоч і призначений на цю посаду аж 20 квітня 1945 р. [14], а з боку православних братів “во Христі” – протоієрей Іоанн Кополович. За самою акцією ліквідації Мукачівської греко-католицької єпархії стояли радянські військові політруки генерал Мехліс та полковник Іван Тюльпанов [15]. Не менш важливим аргументом є і той факт, що оскільки єпископ Теодор, за словами Василя Маркуся, „не був заангажований до політики і українського руху, хоч був добрим місцевим патріотом” [16], радянська влада не могла висунути проти нього жодних звинувачень, які можна було б використати для дискредитації місцевої греко-католицької церкви. Тому комуністи намагалися схилити владуку та його оточення підписати „маніфест про возз'єднання” Закарпаття з Радянською Україною, який до січня 1945 р. підписало, на думку сучасних російських істориків, лише 50% всього дорослого населення краю [17], та до добровільного „возз'єднання” з РПЦ.

Відмова єпископа Теодора, членів капітули й співробітників підписати „маніфест” та добровільно перейти на православ'я стало поштовхом до адміністративного переслідування греко-католицької церкви та її священнослужителів уже з кінця 1944 р. Саме тоді православними були насильно відібрані церкви від греко-католицьких громад на Мараморощині, зокрема, у селах Вонігово, Горінчево, Данилово, Нижнє Селище, Нанково, Калини, Кричово, Липча, Сокирниця, Стеблівка, Торунь, Лисичево, Вучкове, Угля, Шандорово (Олександрівка). В деяких селах від уніатських священників було відібрано і їхні будинки (фари). Так, на вулиці опинилися зокрема священники о. Василь Сінетар у с. Вільхівці, о. Теодор Дурневич у с. Кошельові, о. Василь Штима у с. Кушниця, о. Віктор Федорчак у с. Крайникові, о. Петро Мошак у с. Терєбля, о. Іван Пушкаш у с. Новобарово... [18].

Незважаючи на ці тривожні випадки єпископ Ромжа на початку січня 1945 р. в черговий раз відмовився підписати “маніфест” від імені своєї

єпархії, після чого Г.Тюльпанов натякнув владі, що це буде розцінюватися як протистояння радянській владі [19].

Після “визволення” краю кількісний склад духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії становив 433 священників, з яких 25-ро були пенсійного віку (священниками-емеритами) і 10-ро – ієромонахами ЧСВВ. Восени 1944 р., ще до окупації, до Угорщини виїхали двоє монахів-василіан – О.Сабо і В.Дудаш [20]. До початку 1945 року 6 священників – парох с. Сторожниця о. Микола Бежовський, парох Брегівської лікарні о. Микола Ігнат, парох Ужгородської лікарняної каплиці о. Стефан Краль, канонік д-р Юлій Марина, парох селища Рахів о. д-р Олександр Неймет, о. Євген Сабов – залишили територію єпархії і виїхали закордон. Правда Йозеф Ботлік, сучасний угорський історик, вважає, що серед тих шести – четверо були каноніками і викладачами Ужгородської духовної семінарії. Це – Юлій Марина, Людвіг Міня, Степан Качур та Дьордь Бер (Böög) [21]. Крім того, троє священників (парох у с. Верб'яз о. Михайло Деяк, парох у с. Худльово о. Юлій Янкович і отець-емерит Орест Галушкой) відійшли у вічність. Отже, станом на початок 1945 р. єпархія мала 425 священників [22].

Спочатку відкритих нападок на греко-католицьку церкву та її священників на Закарпатті з боку комуністів не спостерігалось, хоч ті і надалі відмовлялися підписувати “маніфест про возз'єднання”. Однак, усі дії НРЗУ на чолі з її головою Іваном Туряницею в релігійній сфері були спрямовані на досягнення однієї мети: компрометації та дискредитації Унійної Церкви перед її вірниками.

Виявленням та покаранням нових “класових ворогів народу” займалися Спеціальний суд НРЗУ, створений 18 грудня 1944 р. “для боротьби з ворогами нашого народу”. Суд, в якості покарання, мав право виносити рішення про тюремне ув'язнення строком до 10-ти років і розстріл (!) з конфіскацією майна. Вироки суду виносились іменем НРЗУ і оскарженню чи відміні не підлягали. Головою Спеціального суду було призначено суддю без юридичної освіти, колишнього радянського партизана Василя Русина. Цікаво також, що до слідчої комісії, яка “виявляла ворогів народу” входили православні священники, – відомий нам уже о. Іоанн Кополович та о. Владімір Пронін. Керував діяльністю цих органів “правосуддя” генерал-полковник Лев Мехліс [23]. Запевнення генерала армії 4-го Українського фронту І.І.Петрова про підтримку, ставку якого єпископ Теодор Ромжа відвідав у Михаловцях разом з каноніком о. Олександром Хірою та секретарем о. Олександром Пуньком десь між 18 і 20 січня 1945 р. [24], залишилися пустою обіцяною.

Так, уже 2 лютого 1945 р. було заарештовано рахівського пароха церкви Пресвятої Богородиці о. Петра Дем'яновича, якого після звинувачення за радянськими законами (!) “у шпигунстві і зрадницькій діяльності проти свого народу”, Спеціальний суд Закарпатської України засудив до розстрілу: вирок було виконано прямо в ліжку Ужгородської лікарні на Великодну п'ятницю в квітні 1945 р. [25] В той же час 8 березня

1945 р. працівниками СМЕРШу 4-го Українського фронту в Будапешті, на території на яку не поширювалася юрисдикція радянських законів, за подібним звинуваченням було заарештовано каноніка-прелата о. Олександра Ільницького, який помер у Томську 1947 р. за загадкових обставин [26].

Отже, від листопада-грудня 1944 і до початку весни 1945 р. державний прозелітизм проти греко-католицької церкви на Закарпатті, на відміну від інших еклезіальних спільнот, де мешкали греко-католики, в тому числі й в Галичині, був ініційований місцевими православними русофілами та комуністами переважно через те, що за попередніх, передусім угорського, режиму, деякі священники були політично заангажованими, та через небажання єпископа Теодора Ромжі підписати від імені свого духовенства "маніфест про возз'єднання з УРСР".

Після того, як на Ялтинській конференції СРСР отримав карт-бланш на Західну Україну, Центрально- та Південно-Східну Європу, де більшість мешканців складала римо- та греко-католики за віросповіданням [27], Сталін і Молотов доручили тодішньому керівникові секретного відділу НКДБ для "церковників" і "сектантів", голові Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР полковнику Георгію Карпову розробити інструкцію щодо подальшої політики Кремля відносно католицьких церков в СРСР та в країнах-сателітах, і взагалі супроти Ватикану. В результаті 14 березня 1945 р. Карпов вручив готовий проект "Інструкції" за номером 58 Сталіну, Молотову і Берії. Через два або три дні Сталін її повністю схвалив і підписав [28]. Антикатолицький пафос інструкції втягував у боротьбу, етатизовану з 1943 р. РПЦ, з якою мали возз'єднатися громади і священники греко-католицької церкви [29].

Тим часом (6 та відповідно 10 березня 1945 р.) НРЗУ своїми декретами почала закладати нормативно-правову та організаційну основу під цей новітній радянський конфесіоналізм: від церкви було відібрано функції реєстрації народжених, укладення шлюбів, обрядів поховання тощо; від цього часу носії тисячолітньої традиції вінчання церквою враз дізналися, що законним визнавався лише цивільний шлюб, хоч сам обряд вінчання в церкві не заборонявся [30]. 31 березня 1945 р. працівники СМЕРШу заарештували в Будапешті д-ра, професора богослов'я Стефана Фенцика та ієромонаха ЧСВВ Теофана (Івана) Скібу, якого звинуватили в тому, що і о. Петра Дем'яновича [31].

Станом на 1 квітня 1945 року, як повідомляв офіційний орган НРЗУ – газета "Закарпатська правда", 32 греко-католицькі церкви перейшли у повне володіння православних громад [32] (очевидно малися на увазі ті села, де від 1920–30-х рр. існували по дві церкви – В.Ф.). 15 квітня 1945 р. постанова НРЗУ "Про вільну зміну релігії" дозволяла кожному повнолітньому громадянину право добровільно змінювати своє віросповідання або взагалі залишатися без нього [33]. Якщо врахувати той факт, що серед віруючого населення Закарпаття греко-католики все ще становили виразну більшість, то не важко здогадатися проти якої церкви була спрямована дана постанова. Проти греко-католицької церкви були спрямовані й декрети НРЗУ "Про

користування церковним майном" та "Про здержавлення школи" від 20 квітня 1945 р. Тоді ж головою Управління у справах культів при НРЗУ офіційно став русофіл і атеїст Петро Лінтур [34]. Декрет про відокремлення школи від церкви призвів до ліквідації всіх церковних шкіл (від 1-го вересня 1945 р.), з учительських посад були звільнені всі дяковчителі і жінки священиків; усім вчителям було заборонено ходити до церкви; були ліквідовані всі інтернати та гуртожитки, що знаходились під опікою єпархії; у школах було заборонено навчання катехізису та молитов [35].

Того ж 20 квітня 1945 р. в листі голови Ради в справах РПЦ при РНК СРСР Г.Карпова секретареві ЦК КП(б)У М.Хрущову, під грифом "цілком таємно", йшлося, що держава в даний час вважає, що РПЦ повинна відіграти значну роль в боротьбі проти римо-католицької церкви і проти уніатства на Україні, Білорусії, Литві та за кордоном. З 10-ти пунктів, запропонованих заходів, п'ять стосувалися змін у Західній Україні, три загальних (звернення до уніатського духовенства і вірників від імені патріарха Московського і всієї Русі та Синоду РПЦ; організації в середині уніатської церкви ініціативної групи, яка повинна буде декларативно заявити про розрив з Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу в православ'я) та по одному – ліквідації Польської автокефальної православної церкви і оформлення приєднання до Московського патріархату Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії "згідно з виявленим з їх боку колективному бажанню" і згоді Синоду Сербської Православної Церкви, що і робить делегація Московського патріархату, яка знаходиться в Белграді [36]. Це був перший радянський документ, в якому пропонувалися конкретні кроки по реалізації заходів щодо ліквідації греко-католицької церкви в Західній Україні та подальшого канонічного статусу православної єпархії на Закарпатті, а отже й майбутньої долі місцевої греко-католицької церкви.

В той же час (від середини березня до середини квітня 1945 р.) єпископ Теодор (Ромжа) відвідав на возі Хуст, Буштино, Данилово, Золотарьово, Драгово, Велику Копаню, Іршаву, Білки, Довге та Берегово. Але ця подорож лише на якийсь час скріпила дух греко-католиків, які на цей момент уже втратили свої церкви у Вонігові, Березниках, Данилові, Керецьках, Углі, Ганьковиці, Гукливому, Торуні, Підплеші, Дулові. Така ж доля спіткала греко-католицькі громади в Білках, Старому Давидкові, Тячеві, Великому Бичкові, Воловці, Негровці, Новоселиці. До цього часу православні захопили греко-католицькі церкви у 19-ти селах (Вишня, Ясіня-Струків, Горінчево, Завидово, Червеньово, Канора, Крива, Чумальово, Лукове, Нижня Бистра, Широкий Луг, Калини; церкву і фарський будинок було відібрано від греко-католицьких священників у селах Бедевлі, Горонді, Горінчеві, Задньому, Руському, Синевирі, Кричеві та у Великих Лучках) [37].

Єпископ Ромжа у листах до НРЗУ вказував, що в селах Ракошино Мукачівського, Сокирниця Хустського, Негрові Іршавського районів греко-католицькі церкви були передані православним тоді як у цих селах більшість вірників складала уніати. Така сама ситуація спостерігається і в селах

Горінчево, Данилово, Велятино Хустського, Білки Іршавського, Старе Давидково Мукачівського та Нересниці Тячівського районів [38]. Місцева влада допомагала перерозподілу майна на користь православних, що видно із декрету НРЗУ за №54, який проголошував, що “все рухоме і нерухоме майно, яке належить до цього часу різним церквам, як юридичним особам, переходить до розпорядку общини віруючих дотичної церкви, незалежно від того, хто-і як цим майном користувався” до цього часу [39].

З кінця квітня 1945 р. голова новоствореного Управління у справах культів та заступник голови НРЗУ Петро Лінтур особисто очолив агітаційний вояж краєм під захистом міліції. Внаслідок підроблених в Ужгороді документів на отримання селянами земельних наділів очолюване ним відомство дописувало в уже підписані заяви звернення про перехід у православ'я православними стали села Ярок Ужгородського, Тросник Виноградівського (рідне село автора цих рядків – В.Ф.), Ільниця і Осій Іршавського, Сокирниця і Стеблівка Хустського, Ракошино Мукачівського та Нересниці Тячівського районів [40]. Хоча станом на травень 1945 р. у селах Ракошино, Сокирниця і Негрові, де православним громадам були передані греко-католицькі церкви з майном, співвідношення уніатів і православних виглядало не на користь останніх: 983 і 565 у Ракошині, 1681 і 1511 у Сокирниці та 944 і 321 у Негрові [41].

Зустрічалися у 1945 р. і випадки, коли народний комітет виносив рішення, щоб православні громади повертали церкви і церковне майно греко-католикам. Так, зокрема, поступив окружний уряд у Хусті у випадку з селами Горінчево, Данилово, Липча і Велятино, що викликало різку критику місцевих властей з боку П.Лінтура [42]. Одночасно продовжувалися арешти священників греко-католицької церкви. Так, 15 червня 1945 р. було заарештовано пароха Ужгородської церкви Преображення на Цегольні о. Євгена Ортутая [43].

Як справедливо відзначають дослідники Народної Ради Закарпатської України “від листопада 1944 року до червня 1945 року розвиток подій на Закарпатті проходив під знаком акції за приєднання до Советської України. Цій політичній цілі було все підпорядковане, в тому числі і церковна політика”. Однак, продовжує зауважувати Василь Маркус, “закарпатське греко-католицьке духовенство на 100% було неприхильно наставлене до ідеї приєднання Закарпаття до УСРР, незважаючи на те, чи воно було української, чи угрофільської орієнтації. Священство у своїй більшості прагнуло перебрання легальної влади на Закарпатті чехословацькими урядовими чинниками” [44].

2. Греко-католики Мукачівської єпархії після “возз'єднання” Закарпаття з Радянською Україною СРСР (липень 1945 – січень 1946 рр.)

Радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. назавжди поховав сподівання місцевих чехофілів, але не “зробив” греко-католиків моментально ані православними, ані радянськими

українцями, що зрештою і привело до “етнічного еклезіоциду” уніатів ужгородсько-мукачівської церковної традиції. Висунута нами робоча теза викриво підтверджується змістом 124 сторінкової доповіді друкованого тексту начальника політуправління 4-го Українського фронту генерал-лейтенанта М.М.Проніна під назвою “Боротьба народу Закарпатської України за возз'єднання з Радянською Україною”, адресованої начальнику ГПУ Червоної Армії від 10 липня 1945 р. Звинувачення високого військового чиновника проти греко-католиків зводиться до того, що “в дійсності “аполітичність” греко-католицької церкви є лише ширмою активного опору народному рухові за возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною”. Так званий “нейтралітет”, якого дотримувалися греко-католицькі священники у питанні підписання “маніфесту”, насправді, на думку Проніна, означав пасивний, а почасти і активний опір возз'єднанчому рухові і радянським органам влади [45]. Розділ “Роль і позиція духовенства Закарпатської України” прямо закінчувався словами: “Максимальне послаблення впливу греко-католицької церкви і масовий перехід у православ'я є завданням цілком здійсненим, що значною мірою зміцнило б і Народну Раду, і згодом радянську владу в Закарпатській Україні” [46].

Услід за цим 25 липня 1945 р. НРЗУ своєю постановою “Про відміну вживання назви “греко-восточний” замість правильної “православний” легітимувала процедуру реєстрації поданих у минулому (за чехословацького та угорського політичних режимів) заяв про зміну релігії [47]. Якщо згідно постанови РНК СРСР від листопада 1944 р. “Про порядок відкриття молитовних будинків релігійних культів” греко-католики мали право реєструвати свої церковні громади, то 15 жовтня 1945 р. Уповноважений Ради у справах релігійних культів при РНК УРСР Петро Вільховий отримав із Москви вказівки “...утриматися від реєстрації римо-католицьких та греко-католицьких громад” [48].

Зміцнення позицій православної церкви за кордонами СРСР впливали з “Пропозицій Голови Ради у справах РПЦ при РНК СРСР Г.Карпова щодо боротьби з католицизмом та ліквідації греко-католицької церкви (відповідно до вказівок Й.Сталіна і В.Молотова)” від 14 березня 1945 р. [49] та з “Листа Голови Ради у справах РПЦ при РНК СРСР Г.Карпова до секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова з викладенням плану ліквідації греко-католицької церкви в Україні та протидії впливу Ватикану” від 20 квітня 1945 р. [50] із вищенаведених документів стає зрозумілим, що вказівки по оформленню приєднання до Московського патріархату Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії, виконує церковна делегація Московського патріархату, яка на даний момент перебувала в Белграді (Югославії).

Як наслідок, 22 жовтня 1945 р. єпископ Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії Володимир (Раїч), який від квітня 1941 р. мешкав у Белграді, на засідання Священного Синоду РПЦ у Москві під головуванням Патріарха Московського і всієї Русі Алексія (Сіманського) зачитав лист голови Священного Синоду Сербської Православної Церкви митрополита

Йосифа про передачу Мукачівської єпархії в юрисдикцію Московського патріархату. Призначеного ще 14 жовтня 1945 р. єпископа Уманського Нестора (Сидорука Георгія, 1904-1951) помічним єпископом Київського митрополита Іоана, 24 жовтня 1945 р. московський патріарх Алєксей призначив Мукачівсько-Ужгородським ординарним єпископом [51], якого республіканська та місцева влада, у свою чергу, визнала єдиним законним єпископом на Закарпатті.

Втім у 1945 р. “масового переходу” на православ’я на Закарпатті так і не відбулося. Упродовж року “возз’єднання”, не без допомоги місцевої влади, від греко-католицьких громад “відійшли” до православних 73 церкви [52]. Це стосувалося переважно тих сіл, де можна було інсценувати видимий “масовий перехід” на православ’я. Тут раптово з’являлася “земельна комісія”, яка збирала від селян підписи нібито на “приділ землі”. Коли ж підписи було зібрано комісія надсилала їх до православного єпархіального управління з проханням мовляв “підписанти” бажають “виступити з греко-католицької церкви й просять прийняти їх до лона РПЦ”. Звідти петиція направлялася до НРЗУ [53]. Одночасно не припинялися й репресії проти уніатських священників. Так, 8 листопада було заарештовано пароха селища Середнє Ужгородського району о. Рудольфа Кабація, а 13 листопада 1945 р. – Берегівського пароха церкви Благовіщення о. Миколу Монді (обидвох заангажованих в угорський політичний режим 1938–1944 рр. – В.Ф.) [54].

Істотні зміни сталися і в дияконському складі Мукачівської греко-католицької єпархії. Після ратифікації радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну (22 листопада парламентом Чехословаччини та 27 листопада 1945 р. Верховною Радою СРСР), на території Словаччини залишилися 93 (або 90) священників разом з парафіями Мукачівської єпархії [55]. Загалом упродовж 1945 р. в житті Мукачівської єпархії сталися наступні зміни: 120 священників залишили територію єпархії (90/93 – опинилися в складі Чехословаччини, 28 – виїхали до різних країн: 15-ро – в Чехословаччину, 6-ро – в США, 5-ро – до Угорщини і 2 в Румунію); десятеро священників, залишившись без парафій, змушені були шукати собі роботу в громадських закладах (серед них і колишній директор греко-католицького інтернату “Алумнеум” в Хусті та професор релігії Хустської гімназії д-р о. Дмитро Попович); п’ятеро священників з Галичини одержали від єпископа Теодора дозвіл працювати душпастирювати в Ужанській долині єпархії (о. Стефан Антонішин у с. Костева Поляна, о. Андрій Дубицький у с. Смерекова, о. Ілля Янковський у селищі Малий Березний, а також оо. Стефан Стець та Йосиф Чубатий); крім них, єпархія поповнилася ще п’ятьма своїми щойно висвяченими священниками; шістьох священників було заарештовано; десятеро священників померли і п’ятеро стали пенсіонерами (емеритами). Таким чином, на кінець 1945 р. в Мукачівській греко-католицькій єпархії залишилося всього 297 дияконів. Одночасно єпархія осиротіла на 144 священників, які або назавжди покинули її територію (в тому числі, й майже всі викладачі Ужгородської богословської академії [56]), або були

заарештовані чи відійшли у вічність.

З такими матеріальними (73 церкви) та кадровими (144 священники) втратами Мукачівська єпархія наближалася до святкування 300-річчя Ужгородської церковної унії. Тим часом, 23 грудня 1945 р. папа Пій XII оприлюднив енцикліку “Orientales Omnes” (“До всіх Східних Церков”) – про переслідування українського народу за вірність Апостольському Престолу, адресовану греко-католикам з нагоди 350-річчя Берестейської церковної унії. В документі, між іншим, чітко констатувалося, що на ново приєднаних до СРСР територіях вірні “терплять страждання за свою вірність Апостольському Престолу”, до них застосовують будь-які засоби “аби відірвати їх від лона їхньої матері – Церкви, аби примусити їх, всупереч їхній волі та всупереч знаного ними їхнього релігійного обов’язку, перейти до єпопричастя з іновірцями”, що “всіх її єпископів і багатьох священників заарештовано; і що водночас, заборонено будь-кому перебрати на себе уряд у Церкві” [57].

Якщо в сусідній Галичині слова папи Пія XII пришвидшили офіційну ліквідацію місцевої греко-католицької церкви, то на Закарпатті енцикліка понтифіка особливого відголосу не мала. Зафіксовані факти переходу православних громад знову в греко-католицизм, та необхідність в прихильності населення для успішного проведення тут перших радянських “виборів” до Верховних Рад, які відбулися після утворення 22 січня 1946 р. указом Президії Верховної Ради СРСР Закарпатської області – 10 лютого 1946 р., – кампанію еклезіального прозелітизму з осені 1945 до весни 1946 р. було призупинено [58].

Нищити греко-католицьку церкву на Закарпатті державі, на думку Юрія Волошина, було легше, ніж у Галичині, з двох причин: по-перше, тут існувала православна єпархія зі своїми структурами, яка в жовтні 1945 р. перейшла в канонічну залежність до Московського патріархату, а вистояти проти наступу державно-церковного альянсу, навіть організаційно міцнішої Мукачівській греко-католицькій єпархії, не було жодних шансів, і по-друге, як показав хід розвитку подій радянсько-православні органи влади не вважали за потрібне форсувати ліквідацію унії в Закарпатті, оскільки, на відміну від Галичини, тут не існувало сильного (та майже й ніякого – В.Ф.) націоналістичного (наприклад, оунівсько-упавського) підпілля. Правда в іншому місці дослідник дещо заперечує собі самому, коли визначає основну причину, яка штовхала комуністичну державу на знищення греко-католицької церкви на Закарпатті, розуміючи під такою, “український характер уніатської церкви”. Тому, пише полтавський колега, “було прийнято рішення замінити український за характером – а отже, ворожий – греко-католицизм зрозумілим і близьким російським православ’ям, яке своїм цезаропапізмом надзвичайно відповідало комуністичному тоталітаризмові” [59].

Подібний висновок мабуть повинен бути адресований до греко-католицької церкви в Галичині, де, як переконливо доведено Іваном-Павлом

Химкою та Олегом Турієм, ще з 80-х рр. XIX ст. русько-українська національна ідентичність стала вирішальним артефактом еклезіальної тотожності місцевих греко-католиків [60]. У випадку ж із національною ідентичністю греко-католиків ужгородсько-мукачівської еклезіальної традиції, структурно оформлених у Мукачівську, Пряшівську, Гайдудорозьку та частково Крижевацьку і Пітсбургську єпископії, “українська відповідь” була лише однією із “чисельних лояльностей та взаємовиключних ідентичностей” (Павло-Роберт Магочій), причому далеко не визначальних, про що автор даної студії вже неодноразово писав [61].

На Закарпатті греко-католицьку церкву, на нашу думку, було ліквідовано за її “антирадянську”, а отже, згідно з політичними дефініціями того часу – “антиукраїнську” діяльність, або, як писали в “старі в добрі” радянські часи – “антинародну діяльність”.

1. Циркулярні Єпархії Мукачівської. –1943. –№5. – С.23.
2. Циркулярні Єпархії Мукачівської. –1944. –№1. – С.1.
3. о. Бендас Даниїл. Діяльність греко-католицьких священників Закарпаття під час репресій церкви радянською владою // Важливі віхи в історії Мукачівської греко-католицької єпархії. Доповіді наукового семінару, присвяченого 250-річчю заснування духовної семінарії /Відп. ред. проф. І.Гранчак. –Ужгород, 1998. –С.68; Бендас Стефан, Бендас Даниїл. Священники–мученики, сповідники вірності.– Ужгород: Вид-во „Закарпаття”, 1999. –С.287–288; о. Бендас Даниїл. Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944-1949 роках // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії /За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилиаса та Олега Турія. –Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000. –Число 2. – С.290.
4. о. Пушкаш Ласло. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – С.78-79 [Детальну біографію майбутнього владика-мученика Ромжі див. у цій таки праці. – С.7-77].
5. Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні, 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. – Київ: “Либідь”, “Військо України”, 1994. – Кн.1. – С.297-306; Боцюрків Богдан. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1930–1950) /Пер. з англ. Наталії Кочан; за ред. Олега Турія. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – С.59-61.
6. Маркусь Василь. Нищення греко-католицької церкви в Мукачівській єпархії в 1945-50 рр. –Париж, 1962. – С.6 [Відбитка із Збірника, присвяченого пам’яті З.Кузелі // Записки НТШ. –Т.СЛXIX]; о. Пекар Атанасій., ЧСВВ. Ісповідники віри нашої сучасності. Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами /Видання друге. Львів: Місіонер, 2001. – С.154.
7. о. Пушкаш Ласло. Кир Теодор... – С.198.

8. Див. сфальсифікований виступ єпископа Ромжі в: Известия. –1944. –11 ноября. Справжній виступ владика див.: Н.Р. Голгота Унії в Карпатській Україні: Трилітня діяльність останнього єпископа, д-ра Теодора Ромжі // Життя і слово. –Іннсбрук, 1948–1949. – Чис. 3-4. – С.329.
9. ЦДАГОУ. –Ф.1. –Оп.23. –Спр.887. Арк.23-27 /копія/. Оpubліков.: Все таємне стає явним /Публ. Володимира Сергійчука //Людина і світ. –1994. –№8. –С.11-15; Культурне життя в Україні: Західні землі: Документи і матеріали. –Т.1: 1939-1953. – Київ: Наук. думка, 1995. – С.227-235.
10. Там само.
11. Болдижар Михайло, Грін Олександр. Закарпатська Україна: державно-правовий статус і діяльність (кінець 1944 р. – початок 1946 р.). –Ужгород: “Поличка “Карпатського краю”, 1999. – С.36.
12. Мар’яна В.В. К событиям в Подкарпатской Руси (Закарпатской Украине) осенью 1944 – зимой 1945 года // Славяноведение. – 2001. – №3. – С.38. Її ж: Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг. Документальный почерк. –Москва: Новый хронограф, 2003. – С.84-85.
13. Пребывание в Москве делегации Православной Церкви Закарпатской Украины // Журнал Московской Патриархии (далі – ЖМП). –1945. –№1. – С.5-6; ЦДАГОУ. –Ф.1. – Оп.23. – Спр.887. –Арк.23-25. Оpubліковано в: Культурне життя в Україні... – С.233-235; Все таємне стає явним... – С.14-15.
14. Швець Л.М. Формування апарату Ради у справах Руської православної церкви в Україні // Наука. Релігія. Суспільство. –2005. – № 4. – С.148; ЦДАВОВУ України. – Ф.4648. – Оп.3. – Спр.9. – Арк.105.
15. Бенько Надія. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938–1949 рр. // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. –Вип. 11. –Ужгород, 1996. – С.111.
16. Маркусь Василь. Нищення... – С.6.
17. Мар’яна В.В. К событиям... – С.37. Її ж: Закарпатская Украина... – С.84.
18. Бендас Стефан, Бендас Даниїл. Священники–мученики, сповідники вірності. –Ужгород: Вид-во “Закарпаття”, 1999. – С.289; о. Пушкаш Л. Кир Теодор. – С.87-89.
19. о. Пушкаш Ласло. Кир Теодор. – С.91-92.
20. Букович Дмитро. Павутиння омани. –Ужгород: Вид-во “Карпати”, 1974. – С.61.
21. Botlik József. Hármos kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). – Budapest, 1997. – Old.283-284.
22. о. Бендас Даниїл. Діяльність греко-католицьких священників Закарпаття під час репресій церкви радянською владою // Важливі в історії Мукачівської греко-католицької єпархії /Доповіді наукового семінару, присвяченого 250-річчю заснування духовної семінарії /Відп. ред. проф. Іван Гранчак. –Ужгород, 1998. – С.70. Його ж: Духовенство Мукачівської Іван Гранчак. –Ужгород, 1998. – С.70. Його ж: Духовенство Мукачівської греко-католицької єпархії... // Бендас Стефан, Бендас Даниїл. Священники–

- мученики... – С.290.
23. Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород, 1995. – С.37-40.
  24. о. Пушкаш Ласло. Кир Теодор... – С.93-94.
  25. Бендас Стефан, Бендас Даниїл. Священики–мученики... – С. 70, 291.
  26. Там само. – С. 105, 291.
  27. Горбач С.І. Католицька церква в країнах Східної Європи (1945–1953 рр.) // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С.57-70.
  28. Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні... – Т.1. – С.311-316.
  29. Лист Г.Карпова до М.Хрушова від 20 квітня 1945 року // ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.1638. – Арк.97-100; Боцюрків Богдан. Т. в “саморозпуск” Української греко-католицької церкви в 1946 р. у світлі розсекречених архівних документів // Сучасність. – 1998. – № 1. – С.107.
  30. Макара М. Питання релігійної політики в діяльності Народної Ради Закарпатської України (ХІ.1994–І.1946 рр.) // Ужгородській унії – 350 років. Матеріали міжнародних наукових конференцій (Ужгород, квітень 1996 р.) / Відп. ред. І.Гранчак. – Ужгород, 1997. – С.127-130.
  31. Бендас Стефан, Бендас Даниїл. Священики–мученики... – С.221, 256, 291; Бендас Даниїл. Діяльність греко-католицьких священиків Закарпаття... – С.70.
  32. Закарпатська правда. – 6 квітня. – С.2.
  33. Вісник НРЗУ. – 1945. – 15 квітня. – № 7. – С.90.
  34. Палінчак М. Державно-церковні відносини в Закарпатській Україні // Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого зїзду Народних комітетів Закарпатської України (Ужгород, 18 листопада 1994 р.) / Упоряд Володимир Задорожний, Роман Офіцинський; Відп. ред. В.Є.Задорожний. – Ужгород: ВВК “Патент”, 1995. – С.79-80; Макара М. Питання релігійної політики... – С.128-129.
  35. Бенько Надія. Назв. праця. – С.113.
  36. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.1638. – Арк.97-110. Оpubліковано в: Сергійчук Володимир. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – Київ: “Дніпро”, 2001. – С.42-45.
  37. о. Пушкаш Ласло. Кир Теодор... – С.89, 95.
  38. ДАЗО. – Ф.Р-1490. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.6; – Ф.Р-544. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.3-5.
  39. Вісник НРЗУ. – 1945. – 1 травня.
  40. о. Пушкаш Ласло. Кир Теодор... – С.90.
  41. ДАЗО. – Ф.Р-1490. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.6; – Спр.12. – Арк.21.
  42. ДАЗО. – Ф.Р-544. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.2-5.
  43. Бендас Стефан, Бендас Даниїл. Священики–мученики... – С.174, 291; Бендас Даниїл. Діяльність греко-католицьких священиків Закарпаття... – С.70.
  44. Маркусь Василь. Нищення... – С.7-8.
  45. Довганич Омелян. Питання возз'єднання у доповіді політуправління 4-го Українського фронту Головному Політичному Управлінню Червоної Армії // 1945 рік. Закарпатська Україна. Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною (Ужгород, 26 травня 1995 р.) / Упоряд. Володимир Задорожний та Роман Офіцинський; відп. ред. Задорожний В.Є. – Ужгород: ВВК “Патент”, 1995. – С.55.
  46. Цит. за вид.: Довганич О.Д., Хланта О.В. У жорнах сталінських репресій. З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття / Передм. Беда В.В. – Ужгород: “Карпати”–“Гражда”, 1999. – С.11.
  47. Вісник НРЗУ. – 1945. – № 15. – 31 липня; Палінчак М. Державно-церковні відносини в Закарпатській Україні... – С.81; Макара М. Питання релігійної політики... – С.128-129.
  48. ЦДАВОВУ. – Ф.4648. – Оп.4. – Спр.2. – Арк.46; Волошин Юрій. “Повернення до православ'я” на Закарпатті в 1946–1949 роках // Сучасність. – 1996. – № 9. – С.78-79.
  49. Оpubліковано в: Білас Іван. Репресивно-каральна система в Україні... – Кн.1. – С.20-21; Хресною дорогою: Функціонування і спроби ліквідації Української Греко-Католицької Церкви в умовах СРСР у 1939-1941 та 1944-1946 роках. Збірник документів і матеріалів / Текст, упорядкування Михайла Гайковського. – Львів: Місіонер, 2006. – С.156-159.
  50. ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.1638. – Арк.97-100. Оpubліковано: Культурне життя в Україні: Західні землі... – Т.1. – С.259-261; Сергійчук Володимир. Нескорена Церква... – С.42-45; Хресною дорогою... – С.186-188.
  51. Пребывание в Москве епископа Мукачевского Владимира // ЖМП. – 1945. – № 10 (октябрь). – С.31; – № 11 (ноябрь). – С.20; – 1951. – № 11. – С.7-11; Данко Осип. Підпорядкування Мукачівської православної єпархії юрисдикції Московського патріархату // Возз'єднання. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 55-річчю возз'єднання Закарпатської України з Україною (26 червня 2000 року, Ужгород, Україна) / Укладач: проф. В.І.Худанич. – Ужгород: “Мистецька лінія”, 2001. – С.140-145.
  52. Маркусь Василь. Нищення... – С.12; о. Пекар Атанасій, ЧСВВ. Нариси історії Церкви Закарпаття. – Том I. Єрархічне оформлення / Видання друге. – Рим-Львів: “Місіонер”, 1997. – С.151.
  53. Бенько Надія. Міжконфесійні відносини на Закарпатті... – С.112.
  54. Бендас Стефан, Бендас Даниїл. Священики–мученики... – С.107, 156, 291.
  55. о. Бендас Даниїл. Діяльність греко-католицьких священиків Закарпаття... – С.71. Його ж: Репресії радянської влади... – С.292.
  56. Бендас Стефан, Бендас Даниїл. Священики–мученики... – С.293-294; о. Бендас Даниїл. Репресії радянської влади... – С.292; о. Пушкаш Ласло.

Кир Теодор... – С.104.

57. Цит. за: Боцюрків Богдан. Українська Греко-Католицька Церква... С.203. Повний текст енцикліки див.: Хресною дорогою... – С.288-292.
58. о: Бендас Даниїл. Діяльність греко-католицьких священників Закарпаття... – С.72. Його ж: Репресії радянської влади... – С.292; Бендас Стефан. Бендас Даниїл. Священники-мученики... – С.294; Маркусь Василь. Нищення... – С.15.
59. Волошин Юрій. "Повернення до православ'я"... – С.77, 78.
60. Дет. про це див. праці: Івана-Павла Химки та Олега Турія з історії еклезіальної та національної ідентичності греко-католиків Галичини XIX ст.
61. Феніч Володимир. Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр. // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії /За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Сковчиляса та Олега Турія. – Число 4: Еклезіальна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи /Відп. ред. Олег Турій. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003. – С.154-160. Його ж: Етнонаціональна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії // Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник. – Випуск 2. /Carpatia–Карпатика. Випуск 30 /Упорядкування Романа Офіцинського; передмова Валерія Смолія. – Ужгород: Гранда, 2004. – С.56-62.

SUMMARY

Volodumir Fenich. GREE-CATHOLIC, ORTHODOX AND THE GOVEMET IN TRANSCARPATIA (AUTUMN 1944 – WINTER 1946)

In the article analyzed the relations between govement and church in Transcarpatia. The main gnestions are: reletions betwee greek-catholic, orthodox churches and the Soviet power on Transcarpatia. The main thongh of the article is the licvidishn gnestion of the greek-catholic church of that time.

*Шніцер Ігор
(м. Ужгород)*

КАТОЛИЦЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РУХ НА СЛОВАЧЧИНІ В 1918 – 1919 рр.

Після революційних подій 1989 р. в країнах Центральної і Південно-Східної Європи відбулася корінна переоцінка цінностей, радикальне переосмислення теорій і концепцій суспільно-політичного розвитку. Ліквідація цензури дала змогу зняти „табу” з багатьох питань, які раніше вважалися забороненими, переглянути попередні оцінки з урахуванням вимог деідеологізації та внести суттєві доповнення до існуючого фактографічного матеріалу згідно нових архівних документів. Тому не дивно, що на передній план історичних досліджень вийшли проблеми, які раніше замовчувалися або висвітлювалися однобічно. До таких проблем можна віднести католицький політичний рух на Словаччині в 1918–1919 рр. Історики тривалий час висвітлювали діяльність його членів занадто спрощено і недооцінювали їх внесок у входження словацьких земель до складу Чехословацької республіки та розвиток словацької національної самосвідомості. У даній статті автор намагатиметься пролити світло на найсуперечливіші сторінки відродження та діяльності католицького політичного руху на Словаччині в 1918–1919 р.

У 1918 р. на політичній карті світу з'явилася нова Чехословацька республіка. Велику небезпеку для молодого держави становила позиція вищих ієрархів словацької католицької церкви. Вони з перших днів існування Чехословаччини рішуче виступили проти нової влади. Усім католицьким священникам був надісланий циркуляр, у якому їм суворо наказувалося "залишатися вірними угорській владі", оскільки в іншому випадку словацький народ "втратить власну мову, традиції предків, національні цінності та спокій побожної душі" [1]. Крім того, архієпископ кардинал Я. Чернох вимагав, аби посередництвом священників словацький народ публічно засвідчував свою вірність Угорщині та небажання входити до складу Чехословаччини [2]. З огляду на велику релігійність місцевого населення та співвідношення окремих конфесій (згідно з переписом 15 лютого 1921 р. – із 3000870 чоловік, що проживали на Словаччині, 2128377 голосилися до римо-католицької церкви [3]), такі дії могли значно ускладнити процес розбудови молодого держави. За таких обставин на захист Чехословацької республіки (далі ЧСР) виступив А. Глінка. І хоча він особисто не належав до верхівки католицької церковної ієрархії, однак користувався великою повагою та авторитетом серед нижчого духовенства. Крім того, переломний 1918 р. А. Глінка зустрів як досвідчений політик, загартований національною та релігійною боротьбою в Угорщині. Доказом цього були криваві події 1907 р. в Черновій. Під час Першої світової війни він одним із перших чітко сформулював необхідність чехословацької орієнтації. Так, ще 24 травня 1918